

ՊԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԱՃԱՐԻ (*)

Այստեղ պետք է պատասխանել նաև շատերու կողմէ տրուած, տեղին մէկ հարցումին թէ.- Արդիօք Քրիստոնէական առաջին դարուն Գողգոթայի ետև գտնուող այս ձորակը փակուած շրջափակ մը չէ՞ր, լեցուած հողակոյտերով եւ հետեւաբար գուրկ Քրիստոնէաներու կողմէ իբրև հավաքավայր գործածուելու կարելիութենէն:

Պեղումներու ընթացքին ի յայտ բերուած Յ. Ք. Ա. դարու Հինգ պատերը (Առաջինը Գիւտ Խաչի սրբավայրին նորաբաց խորշին մէջ եւ երեք հատը Ս. Վարդանանց մատուռին մէջ, եւ հինգերորդ մը Բ. մասին մէջ) եւ այդ պատերէն միոյն վրայ գտնուող Ա. դարու (Յ. Ք) ուխտաւորական նաւի գծագրութիւնը եւ Ս. Վարդանանց Մատուռի մոխրաշաղախ ծեփ յատակը եւ նոյնիսկ « Խաչ Գիւտի աւանդութեան մը գոյութիւնը, վկայութիւններ են որ Գողգոթայի ետին գտնուող այդ ձորակը հողակոյտերու լիցքէն զերծ եւ Առաջին Դարու հաւատացեալներէն գործածելի բաց միջոց մըն էր:

Այդ իրողութեան հաւաստիքն են նաև մեր պեղումներուն ընթացքին յայտնաբերուած կաւեղէնները, թէ Ս. Վարդանանց Մատուռի գետնայարկին, մոխրաշաղախ յատակին ներքեւի կաւեղէնները եւ թէ Բ. մասին յատակէն մօտ 50 - 70 ս.մ բարձրութեամբ հողամասին կաւեղէն կտորուանքները կը պատկանին նախաքրիստոնէական դարաշրջաններուն, իսկ ասոկ վեր գտնուածները Քրիստոնէական Բ - Ե դարերու կաւեղէններ են: Այնպէս հաւաստեցին մեզի հնագետներ Հայր Diez եւ Magen Brochie, ինչ որ կը հետեւցնէ առաքելական Ա. դարու շրջանին բարակ հողաշերտի մը գոյութիւնը, մանաւանդ նկատի առած որ Ս. Վարդանանց Մատուռի Ա. դարու (Յ. Ք) երկու պատերը ոչ թէ քառաժայռին վրայ հիմնուած են, այլ քարաժայռէն մօտ 1 մէթր բարձրութեամբ հողաշերտին վրայ միայն: Ահա թէ ինչու - ինչպէս յիշեցինք քիչ առաջ - ստիպուած էինք միմչև եւ քարաժայռ չի հասնող այդ պատկերը ամրապնդել մեր կողմէն շինուած պատուանդան պատերու յաւելումով:

Գ. Մեր Հայկական պեղումները նպաստ մը բերին նաև Ս. Յարութեան Տաճարի կառոյցին հնագիտական պատմութեան:

Զորրորդ դարուն Կոստանդիանոսի շինած Ս. Յարութեան Տաճարը հետեւեալ կառուցողական պատկերը ունէր: Ան կը բաղկանար երեք գլխաւոր մասերէ .-

1) Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վերև շինուած բոլորաշէն Տաճարը, իր հարաւային եւ հիւսիսային երկու թեւերով: Հարաւայինը կը համապատասխանէ այսօրուան Իւզաբերից - Ուշաթափման Հայապատկան մատուռին, մետ Տեսչարանով միասին, իսկ հիւսիսայինը՝ այսօրուան Լատինաց Մագաղղիմէի մատուռին:

2) Գաւիթը կամ սուրբ պարտէզը, որ կը տարածուէր բոլորաշէնին միմչև Կոստանդիանէան պազիլիքան: Այս գաւիթը իր հիւսիսային եւ հարավային կողմերէն եզերուած էր երկու սիւնազարդ միջանցքներով, որոնց մնացորդն է այսօրուան հիւսիսակողմէան այն սիւնազարդ միջանցքը, որ կ'երկարի Լատինաց Մագաղղիմէի մատուռէն միմչև Զորրորդ բանտի մատուռը: Իսկ հարաւակողմէան միջանցքէն հետք չէ մնացած:

3) Կոստանդիանէան պազիլիքան, որ Բեթղեհէմի Սուրբ Ծմնդեան պազիլիքային յարեմըման կառոյց մըն էր, հաստատուած այժմու մեր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն վերև - տանիքը: Այդ պազիլիքին պատմական զանազան տուեալներուն եւ յատկապէս տարածութեան եւ չափերուն մասին մենք ասկէ առաջ գրեցինք արդէն մեր ներկայ տեղեկագրին մէջ (տես էջ . .): Այստեղ մենք ցոյց տուած էինք Կոստանդիանէան պազիլիքի տարածութեան չափերն ու սահմանները հարուէն, արեւմուտքէն եւ հիւսիսէն, եւ սակայն անորոշ ձգած էինք արեւելեան սահմանը:

Ուրեմն Ս. Լուսաւորիչի արեւելեան պատին ետին մեր կատարած պեղումներով յայտնագործուեցաւ Կոստանդիանէան պազիլիքայի մուտքը կամ արեւելեան սահմանը եւս, որ կը կը գտնուէր նախաբահ գաւիթը պազիլիքին, որուն աւերակ մնացորդները կը գտնենք անուշազանա Չալաթիմոյի խանութին մէջ: Իսկ այդ գաւիթը կը բացուէր Հռովմէական երուսաղէմ քաղաքի (էլիա Քաթիթլիմա) կեդրոնական այն մշանաւոր նաւթուն վրայ որ ծանօթ է « Հռովմէական Քարտո » անուանով եւ որուն հետքերուն վրայ այսօր ունինք Խան էլ Զէյթի Խաչակիրեան նամբան:

(*) Տեղեկագրիս սկիզբը տեսնել «Սիւն»ի 1989, Հոկտ-Նոյեմբ. թիւին մէջ:

Վերանորոգումն Ա. Յարութեան Ա. Լուսաւորիչ Հայապատկան Տաճարին

Պատշան Ոկատեցիներ մեր պեղումներու այս տեղեկագրին մէջ անդրադառնալ նաեւ Ա. Լուսաւորիչ Տաճարի վերանորոգութեան, քանի որ մեր պեղած վայրերը յարակից են անոր, եւ կը կազմեն մէկ ամբողջութիւն մը:

Սակայն ատկէ առաջ տանք քանի մը տեղեկութիւններ այդ Տաճարին մասին:

Ա. Լուսաւորիչ Տաճարը մաս կը կազմէ Ա. Յարութեան հսկայ տաճարին, տեղադրուած անոր արեւելակողմը, Ա. Յարութիւն եկեղեցւոյ ընդհանուր յատակէն 29 սանդղամատ-աստիճան ցած դիրքի մը վրայ: Եկեղեցին 24 մէթր երկայնքով (երկու աւանդատանց մասերը եւ խորանաց միշերը միասին հաշուած) եւ 15 մէթր լայնքով քառանկիւն մըն է, ունի պատարագի երկու սեղաններ, Աւագը յանուն Ա. Լուսաւորչի, իսկ աջակողմեան երկրորդը յանուն Ա. Յովհաննու Կարապետին: Երկուքն ալ Հայոց Կաթողիկէ մարմար խաչկալներով շինուած նախորդ վերանորոգութեանց ընթացքին (1937 - 1951): Կեդրոնագմբէթ շինութիւն է նման Հայոց եկեղեցիներուն, կեդրոնին ունի չորս բոլորակ սիւններ զարդարանդակուած սիւնագլուխներով, որոնց վրայ կը դառնան չորս կոտրած - աղեղ - երկու կեդրոն կամարներ եւ անոնց վրայ կը համգչի բոլորաշէն գմբէթը վեց լուսամուտներով: Եկեղեցւոյ տանիքը կը ծառայէ որպէս բակ Հապտէներու Տէր-ըլ Սուլթան վանքին:

Վերելը յիշատակեցիքք արդէն որ Ա. Լուսաւորիչ Տաճարին վերել, տանիքին վրայ Յ. Ք. Դ դարուն շինուած էր Կոստանդիանեան պազիլիքը, որ է դարուն (Յ.Ք) քանդուեցաւ Պարսիկներու կողմէ, վերաշինուեցաւ անմիջապէս Մօտեստոս Երուսաղէմի Պատրիարքէն եւ ապա ԺԱ դարուն (Յ.Ք) սկիզբը 18 Հոկտեմբեր 1009 թուականին վերջնականապէս ւերուեցաւ Եգիպտոսի Հաքիմ Խալիֆայէն, որ ծանօթ է խենթ անուամակոչուումով եւս:

Սակայն կեդրոնական նաւի (nave) գետնայարկի կողմնակի Կոստանդիանեան պատերը չի քանդուեցան Լատինաց Ա. Յարութեան նարտարապետ հնագէտ եւ պատմաբան Հայր Քաունուն կը կարծէ թէ այդ երկու պատերէն հարաւայինը Բ. դարու (Յ.Ք) Ադրիանոսեան տաճարի պատերէն մին է, վերստին գործածուած Կոստանդիանոսի կողմէ: ԺԲ. դարուն, Խաչակիրներու իշխանութեան ժամանակ կառուցանելով ներկայ Ա. Լուսաւորիչ Տաճարին առաստաղը, քառասիւններու զոյգ խորաններու միշերը եւ մուտքի 29 աստիճան սանդղախը կազմուեցաւ ներկայի մեր Ա. Լուսաւորիչ Տաճարը, ուր վերստին գործածուեցան Կոստանդիանեան Տաճարի գետնայարկ զոյգ պատերը, իբրեւ Ա. Լուսաւորիչ Տաճարի հիւսիսային եւ հարաւային պատեր: Այս երկու պատերը Կոստանդիանեան պազիլիքայի կեդրոնական նաւի սիւնաշարերուն ընդյատակեայ պատերն են: Իսկ կեդրոնի չորս սիւններն ու սիւնագլուխները այլ ւերակ շինութիւններէ բերուած եւ վերստին գործածութեան դրուած տարրեր են: Քանդակագործ սիւնագլուխները կը կարծուին ըլլալ Է-Ը դարերու (Յ.Ք) Օմայեան (Ummayad) սիւնագլուխներ, իսկ սիւնները շատ հաւանաբար քանդուած Կոստանդիանեան պազիլիքայի, վերստին գործածուած սիւներ ըլլալու են: Ա. Լուսաւորիչ Տաճարը իր էջքի սանդղախներէն սկսեալ Հայկական սեփականութիւն է:

Տրուած ըլլալով Ա. Լուսաւորիչ Տաճարի նարտարապետական Հայոց ձեւաւորումը, շատ հաւանական է որ անոր նարտարապետ - քարագործները եղած ըլլան Հայեր, մանաւանդ Ոկատի առած որ Խաչակրաց շրջանին երբեմն Երուսաղէմը ունեցած է մինչեւ 10,000-ի հասնող զաղութ, եւ մօտ հազար շինարար - քարագործ վարպետներ:

Կիրեղ Եպ. Գաբիկեան

ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ
ՄԱՐԿԵԼԻ ԲԱՅԻՆ

5612